

TOPLUMSAL DAVRANIŞLARIN DİLİMİ : SOSYAL PSİKOLOJİ

Dr. Özer OZANKAYA

Türkiye'de pek az tanınan, üniversitelerimizin ders programlarına da henüz gerektiği ölçüde girmemiş bulunan yeni bir toplumbilim dalı vardır : sosyal psikoloji. Bu bilim dalı bireylerin toplumsal davranışlarını inceler, bu davranışlardaki düzenlilikleri bulup ortaya çıkarmağa çalışır. Bireylerin düşünce, duygu ve davranışlarının, başka bireylerin gerçek, zımni veya hayali varlığından nasıl etkilendiğini araştırır. (1) İşyerlerinde verim ve grup âhengi, kitle haberleşme araçları ve propaganda tekniklerinin insan davranışlarına etkisi, ırklararası çatışmalar ve önyargılar, uluslararası gerginlikler gibi sorunların acil bir durum gösterdiği modern toplumlarda, insanların gruplar içindeki davranışlarının hangi düzenlilikleri gösterdiğinin bilinmesi büyük önem taşır. İşte yeni bir toplumbilim dalı olarak sosyal psikoloji geniş ölçüde bu ihtiyaçların bir ürünüdür.

I

Tarihçe

Her ne kadar bir bilimsel disiplin olarak sosyal psikoloji başlıca gelişmesini son 30-40 yıl içinde göstermiş ise de, ele aldığı sorunlar çok eskidenberi düşünürlerin üzerinde durageldikleri sorunlardır. Gerçekten örneğin bir kuşağın kendi kültürünü bir sonraki kuşağa nasıl ilettiği, bireylerin başkalarıyla ortaklaşa olarak giriştikleri faaliyetlerde bu birlikte olmadan nasıl etkilendikleri, insan tabiatının ne olduğu gibi sosyal psikolojinin bugün sorduğu ve cevaplamağa çalıştığı sorular, düşünce tarihi boyunca düşünürlerin sorageldikleri sorulardır. Daha somut olarak örneğin, insanların kendi benzerlerini yönetici mevkilere getirdikleri, birçok düşünür ve bu arada peygamberler tarafından söylenmiş bir husustur. (2) Bu bakımdan sosyal psikolojinin kurucusu şudur diye bir

(1) W. W. Allport,

(2) W. W. Allport, **op. cit.**, s. 3.

isim vermek mümkün değildir. Gerçi Eflâton'dan Hobbes'a, Hegel'e ve Tarde'a kadar birçok düşünür, eserlerinin geniş ölçüde sosyal psikolojik nitelik taşımasından dolayı bu bilim dalının kurucusu, «babası» adı verilmiştir. Fakat en doğru tutum, her halde, sosyal psikolojinin bütün öbür toplum bilimleri gibi, uygarlığın ve insan düşüncesinin ve özellikle biyoloji ve öbür tabiat bilimleri ile toplumbilimlerin gelişmesi üzerine kurulmuş olduğunu gözönünde bulundurmak olacaktır. (3)

Sosyal psikolojinin bir bilimsel disiplin olarak başlıca gelişmesi özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde olmuştur. Yukarıda saydığımız sınıai gelişme ve iktisadî verimlilik, grup uyumu, kitle haberleşme araçları, propaganda teknikleri, ırklararası çatışmalar, önyargılar ve uluslararası gerginlikler A. B. D.nde, bu toplumun pragmatizm geleneği içinde yeni toplumbilim disiplinlerinin kurulup gelişmesine yol açmıştır : Kamu oyu, kitle haberleşmesi, sosyometri, küçük gruplar, insan ilişkileri, iş idaresi vb. Sosyal psikoloji de bu yeni disiplinlerin başta gelenlerinden birisidir ve saydığımız disiplinlere büyük katkıları vardır. Kamu oyu, propaganda, önyargılar, tavırlar, ırklararası ilişkiler, önderlik... gibi olayların mahiyetinin anlaşılmasına büyük ölçüde katkılarda bulunmuştur.

Sosyal Psikolojinin Gelişmesini Engelliyen Nedenler :

Yeni bir disiplin olması dolayısıyla sosyal psikolojinin gelişmesini güçleştiren ve geciktiren başlıca nedenlere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1 — Bu nedenlerden biri bir bilimsel disipline lüzum olmadan da, yalnız hayat tecrübeleri yoluyla insanın toplumsal yanlarının ve davranışlarının tanınabileceğini savunanların tutumudur. Bunlar bilimsel açıklama ile pratik bilgiyi birbirine karıştırmaktadırlar. Zararlı olan bu tutum, sosyal psikolojinin konusunu yapan olayların bilimsel bir dikkatle incelenip, genel bir şekilde uygulanabilecek temel ilkeler halinde sistemleştirilmesini yasaklamak istemektedir. Oysa asıl böyle genel bir şekilde uygulanabilen temel ilkeler sayesinde herhangi bir konu geçerli olarak bilinebilir. Kişisel tecrübelerin, ne kadar geniş olurlarsa olsunlar, mutlaka güvenilir ve geçerli bilgiler, yani bilimsel bilgiler verdiği söylenemez. Tersine bu türlü «amiyane» bilgilerin ve «aşağı-yukarı bu böy-

(3) W. W. Allport, *op. cit.*, ss. 3-4.

ledir» yollu düşünme biçiminin, geleneksel açıklama yollarının ne büyük zararlar verebildiği bilinen bir husustur. Bir bilim olarak sosyal psikolojinin insanın toplumsal davranışlarının köken nedenlerini açıklamaya çalışması ise başlıca şu avantajları taşımaktadır :

- a) Önce bu konudaki bilgilerimizi genişletip derinleştirmektedir.
- b) İkinci olarak da bu derinlemesine bilgilerden çok değişik yollarda yararlanılabilmektedir : bu bilgiler sayesinde insanlar olarak çabalarımızı daha yapıcı bir şekilde kullanabiliriz; bireylerin potansiyel yeteneklerini daha etkin bir şekilde geliştirebiliriz; insanların içinde buldukları elverişsiz durumları giderebiliriz; insanı çevresinin daha çok hakimi yapabiliriz. (4)

2 — Sosyal psikolojinin gelişmesini güçleştiren ikinci bir engel ise, bu bilgi dalının insanın toplumsal davranışlarını tanımak ve açıklamakta yetersiz kaldığı gerekçesiyle karşı çıkanlardan gelmektedir. Bunlar, özellikle sosyal psikolojinin başlıca gelişmelerini elde ettiği A. B. D.nde sık rastlanan ırk çatışmaları, şizofreni, uluslararası anlaşmazlıklar ve savaş gibi acil durumlara sosyal psikolojinin kısa süre içinde çözüm yolu getirmesini bekleyen sabırsızlardır. Oysa bu sorunlar genel olarak toplumsal düzenle birlikte ele alınması gereken sorunlardır. Öte yandan da bu sorunları aydınlatabilmesi için, okulda, fabrikada, resmî ve gayri resmî kuruluşlarda araştırma yapmak müsaadesi sosyal psikologdan esirgenmektedir. Bu bakımdan durum son yıllarda biraz düzelmektedir. (5)

3 — Sosyal psikolojinin gerektiğinden daha çok şey bilmek istediğini ileri sürenlerin tepkisi, bu bilgi dalının gelişmesini güçleştiren bir başka etken olmuştur. Sosyal psikoloji toplumsal düşünüş ve davranışları anlamak ve açıklamak istediği için, böyle bir çalışmadan yerleşmiş çıkarları, önyargıları, ve/veya inançları zarar görecektir tepki göstermektedirler. (6) Bilim tarihi bu türlü tepkilere fazlasıyla şahit olmuştur. İki örnek vermekle yetinelim :

(4) David Krech ve Richard S. Crutchfield, **Sosyal Psikoloji, Teori ve Sorunları**, (Çev. : E. Güçbilmez ve O. Onaran) Türkiye Siyasi İlimler Derneği Yayını, Siyasi İlimler Serisi : 12. Sevinç Matbaası, Ankara 1967, ss. 1-3.

(5) **İbid.**, ss. 3-4.

(6) **İbid.**, ss. 4-5.

dünyanın dönmekte olduğunu söyleyen Galile idam edildi; A. B. D. nde Darwinizmin okullarda öğretilmesi 20. yüzyılın başlarında yasaklandı.

4 — Sosyal psikologların önemli toplumsal sorunlara yeterince ilgi göstermemiş olmaları da bu bilgi dalının gelişmesini geciktirmiştir. (7)

5 — Bir başka neden de, yeni bir disiplin olması dolayısıyla, sosyal psikolojinin kuramsal yapıdan yoksun olmasıdır. (8) Kuram eksikliği sosyal psikolojinin gelişimine iki bakımdan set çekmektedir :

a) Kuram yokluğu yüzünden mevcut veriler bazen yanlış, çok defa da dar bir açıdan kavranmaktadır.

b) Kuram eksikliği, kuramsal katkıda bulunabilecek güç ve yetenekte psikologları konuyla ilgilenmekten alıkoymaktadır. (9)

Sosyal Psikolojinin Alanı ve Öbür Toplumbilimlerle İlişkisi :

Yazımızın başında verdiğimiz tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere sosyal psikolojinin konusunun odak noktası «bireyin toplumsal niteliği»dir. Bireyin hem kişilik yapısını, hem de toplumsal yapı içindeki işleyişini inceler. Ancak sosyal psikoloji ile öbür toplumsal bilimler arasında kesin sınırlar yoktur. Siyaset bilimi, ekonomi, kültürel antropoloji, sosyoloji ve genel psikoloji ile sosyal psikolojinin çakıştıkları birçok konular vardır. Sosyal psikoloji bu bilimlerin verilerini olduğu gibi kavram ve terimlerini de geniş ölçüde kullanır. Örneğin sosyal psikoloji ile sosyoloji ve psikoloji arasındaki yakın ilişkiyi göstermek üzere A. B. D. nde yayınlanan düzinelerce sosyal psikoloji ders kitabının yarısından çoğunun psikologlar, yarıya yakın kısmının da sosyologlar tarafından yazılmış olduğunu belirtelim. (10)

Daha somut ve muhteva ile ilgili örnekler olmak üzere, sosyal psikolojinin psikolojiden ve sosyolojiden alıp geniş ölçüde kullandığı birkaç kavrama değinelim :

1. *Öğrenme* : Öğrenme esas itibariyle genel psikolojinin bir konusudur. Sosyal psikolojinin konusu olan toplumsal davranış-

(7) *İbid.*, s. 5.

(8) Krech ve Crutchfield, *op .cit.*, ss 8-9.

(9) *İbid.*, ss. 8-9.

(10) W. W. Allport, *op. cit.*, s. 4.

lar öğrenme yoluyla geniş ölçüde değişebildiğinden, öğrenmenin genel ilkeleri insanlararası ilişkiler dinamiğinin anlaşılmasında çok gerekli olmaktadır. Sosyal psikologun sorduğu: «İnsanlar niçin toplumsal çevredeki bazı şeyleri öğrendikleri halde başka bazı şeyleri öğrenmemekte, onları öğrenmeğe tepki göstermektedirler?» sorusunu cevaplamak için, genel psikolojinin verdiği öğrenmenin genel ilkeleri'ni bilmek gerekir.

2. *Algılama*: Bu da genel psikolojinin bir konusudur. Bireyin çevresindeki şeyleri ve olayları nasıl algıladığını psikoloji bize göstermektedir. Bunu bilince bireyin bu ortam içinde eyleme geçmek üzere nasıl güdülendiğini anlamak mümkün olmaktadır.

3. *Topluma hazırlama (Socialization)*: Bu da sosyolojinin bir kavramdır ve mevcut kültürün yeni gelen kuşaklara nasıl iletiildiğini, bireyin ilk çocukluk dönemindeki tuvalet terbiyesinden başlayarak grup hayatının türlü yanlarına nasıl hazırlandığını ifade eder. İnsanın toplumsal davranışları esas itibariyle öğrenilen davranışlar olduğu için, bir toplumun yeni üyelerine neleri nasıl öğrettiğinin bilinmesi, bu üyelerin toplumsal davranışlarının anlaşılmasında yüksek bir önem taşır. Bu bakımdan sosyolojinin bir kavramı olan «topluma hazırlama» kavramını sosyal psikoloji de geniş ölçüde kullanır.

Ancak öbür toplumsal bilimlerle bu yakın ilişki ve işbirliği yanında sosyal psikolojinin kendine özgü bir konusu, kuramsal denemeleri, birikmiş bilgileri ve bir dizi araştırma yöntemleri (düzenli bilgi toplamanın objektif yolları) da vardır. Bir bilimsel disiplin olarak sosyal psikoloji şu temel gözlemler üzerine kuruludur:

1. Toplumsal tavır ve davranışları açısından zamana ve yere göre değişmeyen bir «insan tabiatı» mevcut değildir. Sosyal psikoloji, kültür farkları dolayısıyla insanın toplumsal davranışların da değişik biçimler alacağını gözönünde tutmalıdır. Örneğin dünya nüfusunun dörtte birini teşkil eden Çinliler çubukla yemek yiyorlar diye, çubukla yemek yemek insan tabiatı icabıdır, demek mümkün değildir. (11)
2. Sosyal psikolojinin, karşısında tutumunu aydınlığa kavuşturması gereken bir tartışma konusu da insan davranışlarını toplumsal çevre mi, yoksa irsiyet mi etkiler, konusudur. Sık sık ortaya atılan bu soru bu şekliyle yersizdir. Çünkü, sanki toplumsal çevre ile irsiyet birbirine zıt unsurlarmış

(11) Edwin P. Hollander, **Principles and Methods of Social Psychology**, Oxford University Press, London, 1967, ss. 11-17.

gibi konulmaktadır. Gerçekte bu iki unsurun her biri insan kişiliğinin bileşiminde yer tutar. İrsi özellikler toplumsal çevre içinde biçimlenir. Bu konuda benimsenecek en doğru görüş şu olabilir : irsiyet bireye çok geniş bir alanda, çok değişik davranışlar için potansiyel yetenek verir. Çevre ise bu değişik potansiyel yeteneklerin bazılarını teşvik edici nitelikte olur, bazılarının ise gelişmesini güçletirici olur. (12)

3. İnsanlar örgütlenmiş bir toplumsal çevre içinde yaşamaktadırlar.
4. Doğumdan başlayarak yetişkin çağa gelinceye kadarki büyüme süresi içindeki birey, başkalarının davranış yollarına intibak etmeği öğrenir.
5. Bu «başkaları» genel olarak toplumu meydana getirirler ve davranışları kuşaktan kuşağa geçen biçimleri içinde ortaya çıkar. Örneğin tek veya çok karılı aile, mülkiyet düzeni, dört yıllık üniversite öğrenimi...
6. Toplumdaki süreklilik taşıyan bu davranış biçimlerinden meydana gelen kültür, belli bir dünya ve hayat görüşüdür ve bunu üyelerine kazandırır.
7. Toplumsal davranışlar toplumsal etkileşme süreci içinde ortaya çıkarlar. Toplumsal etkileşme bireyler - arası, gruplar - arası, birey - grup, birey - toplum, ve grup - toplum arası etkileşme biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bunları aşağıdaki şekil ve örneklerle gösterebiliriz (12) :

Sosyal Psikolojinin İncelediği Başlıca Değişkenler :

Toplumsal davranışların üzerine kurulu oldukları başlıca temel değişkenler *tavırlar, değer yargıları, grup uyumu, roller, normlar ve başvurma grubu (reference group) dur.*

1. *Tavır*, sosyal psikolojinin üzerine kurulu olduğu temel kavramlardan biridir. Tavır esas itibariyle bireyin etrafındaki kişileri, eşyaları ve olayları belli bir şekilde algılama bakımından taşıdığı ön-eğilimdir; belli durumlara belli bir biçimde tepki gösterme olasılığıdır. Yani tavır, ne herhangi bir durumu meydana getiren et-kendir, ne o duruma gösterilen tepkinin kendisidir; yalnızca o du-

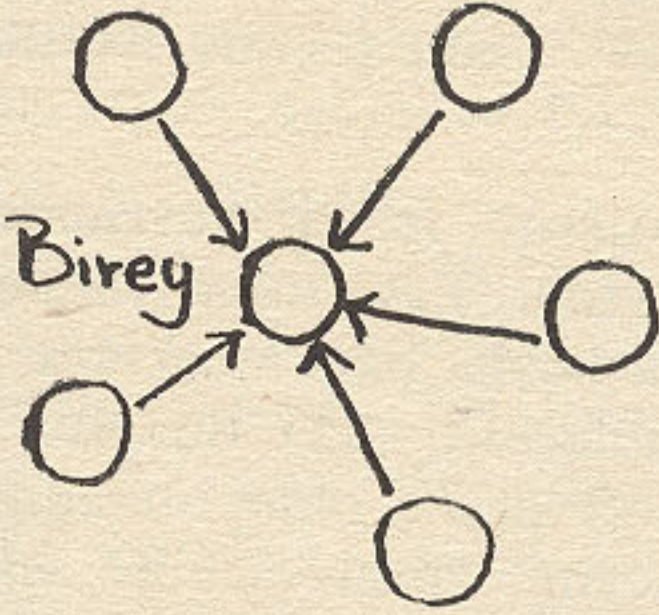
(12) Edwin P. Hollander, *op. cit.*, ss. 7-8.

Bireylerarası
etkileşme

Selâmlaşma, konuşma

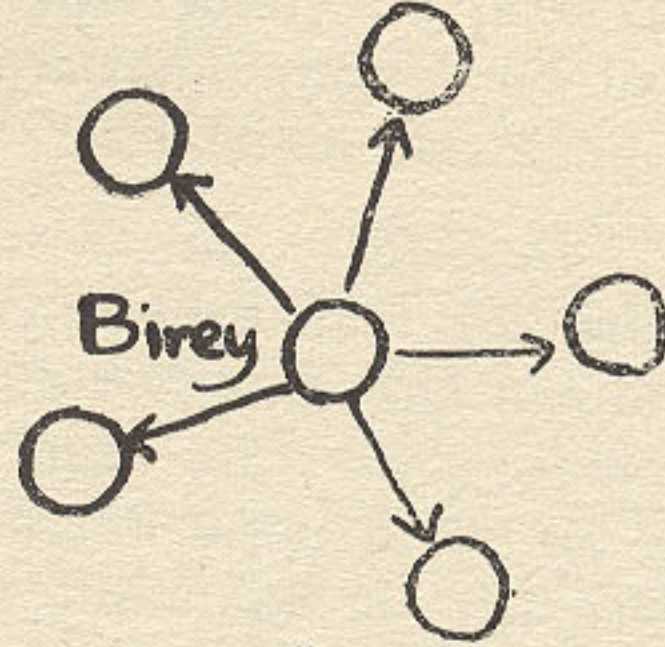
Birey - Grup (Kişi - Toplum)
arası etkileşme

Çevre

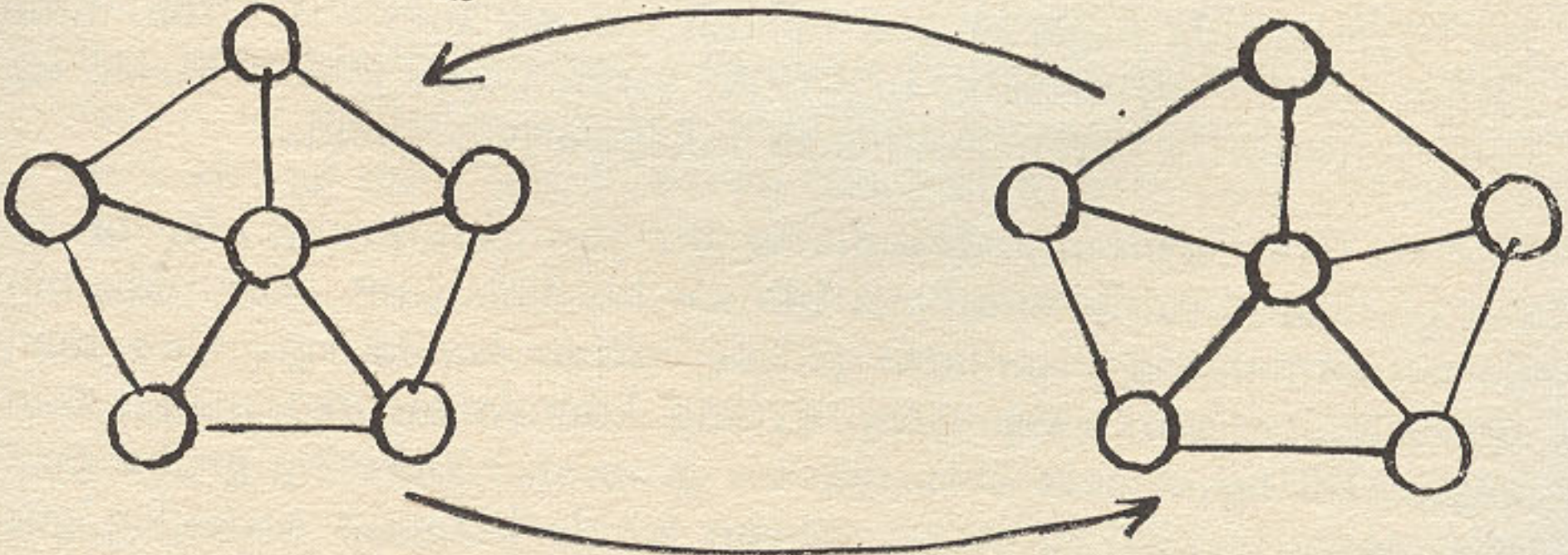
Uyarlık (Conformism)

Çevre

Önderlik

Gruplararası (ve Grup - Toplum arası) etkileşme

Çatışma ve işbirliği

ruma belli bir yönde tepki gösterme konusunda nisbeten sürekli bir potansiyeldir. Bu özelliği ile davranışları düzenleyici, onları örgütleyici bir ilke niteliği taşır. Demek oluyor ki tavır bir ön - eğilimdir; belli nesnelere veya durumlar karşısında davranışları örgütleyici bir il-

kedir; süreklilik göstermekle birlikte zaman içinde değişmelere uğrar ve yeniden biçimlenir. (13)

Tavırlar, onları taşıyan, konularına ve niteliklerine göre sınıflandırılabilirler. Taşıyan bakımından tavırlar *bireysel* veya *kollektif* olurlar; konuları bakımından *fizik tavırlar* (fizik çevre ile, örneğin hava şartlarıyla ilgili olanlar) ve *toplumsal tavırlar* (insanın toplumsal yaşamı ile ilgili olanlar) şeklinde ayrılırlar; özellikleri bakımından da tavırlar örneğin *yönlerine* göre (bir şeye taraftar veya aleyhtar olma) ve *şiddetlerine* göre (çok veya az aleyhtar olma gibi) sınıflandırılabilirler. (14)

Tavırların en önemli özelliği bireyin dünyayı görüş biçimini ve ona belli bir yönde tepki göstermesini tayin etmesidir. Bu bakımdan bir insanın tavırlarının bilinmesi, onun geçmiş tecrübelerinin bilinmesi demektir.

2. *Değerler*: Bu da sosyal psikolojinin temel kavramlarından biri olup tavır kavramıyla birlikte gider. Esas itibariyle değerler, bireyin bazı amaçları düzenli olarak başka bazı amaçlara tercih etmesine yol açan uzun süreli güdüleridir. (15) Bunlara herhangi bir şeyin birey bakımından arzuya değer olup olmadığının ölçüleri diye de bakılabilir: birey o şeyin güzel-çirkin, haklı-haksız, iyi-kötü, arzuya değer-değmez, faydalı-zararlı, ilh. olup olmadığını bu ölçülere göre algılar ve davranışta bulunur. Bu bakımdan tavırların temelinde çok defa değerler yatar. İnsanların deneylerine sahip oldukları değerler geniş ölçüde yön verirler. Onların hayatlarında değerler çok önemli bir yer tutar. Her toplumun tarihi, ulusal bağımsızlık, özgürlük, şeref, ödev, gibi değerler uğruna hayatlarını veren insanların hikâyeleriyle doludur.

3. *Grup uyumu*: İnsanların bir yere, bir gruba mensup olma güdüsüne sahip oldukları bilinen bir husustur. Özellikle modern toplumlarda insanların gittikçe artan sayıda gruplara mensup olmaları karşısında grup uyumu konusu büyük önem kazanmıştır. Bu terim esas itibariyle bir grubun üyelerini o gruba mensup olmayı çekici bulmaya, o grup içinde kalmaya sevkeden güçleri, etkenleri anlatır. (16)

(13) *İbid.*, ss .20, 114 vd.; W.W. Allport, *op. cit.*, s. 45; Jean Meynaud et Alain Lancelot, *Les Attitudes Politiques*, Presse Universitaire de France, Que Sais-Je? Paris, 1962, ss. 5-7.

(14) Jean Meynaud et Alain Lancelot, *op. cit.*, s. 7.

(15) Edwin P. Hollander, *op. cit.*, s. 20.

(16) Edwin P. Hollander, *op. cit.*, s. 21.

4. *Rol*: Sosyal psikolojinin bir başka temel kavramı da rol kavramıdır. Esas itibarıyla bireylerin, işgal ettikleri toplumsal mevki dolayısıyla onlardan beklenen davranış biçimlerini anlatır. Bilindiği gibi toplum hayatında örneğin baba, anne, öğretmen, öğrenci, işçi, patron, ilh. gibi roller ve bunların her birine özgü davranış biçimleri vardır. Her birey günlük hayatının türlü kesimlerinde bu türlü rollerin bir çoğunu ifa eder.

5. *Normlar*: Bu da sosyal psikolojinin inceleme konusuna giren temel değişkenlerden biridir. Belli durumlarda toplumsal çevrenin beklediği ve tasvip ettiği davranış biçimlerine normlar, ya da davranış kuralları denilir. (17) Sık sık da toplumsal kurallar, ya da grup kuralları diye adlandırılırlar. Başka bir deyişle davranış ölçüleridirler. Bu ölçüler sayesinde insanlar, daha önce yaşamamış oldukları durumlarla karşılaştıklarında nasıl davranacakları hakkında bir bakış çerçevesine sahip olurlar.

6. *Özenilen grup (Reference Group)*: Sosyal psikolojinin üzerinde ısrarla durduğu kavramlardan biri de *özenilen grup* kavramıdır. Bu kavram bireylerin bazı gruplara psikolojik bağlılıklarını anlatır. (18) Bazı hallerde bireyler üyesi olmadıkları grupları da kendilerine özenilen grup olarak seçerler. Aile, okul, arkadaş grupları, siyasal partiler, toplumsal sınıf, spor kulüpleri, ilh. böyle özenilen gruplara örnektirler. Özenilen grubun davranış ölçüleri ve normları birey için bir başvurma ölçüsüdür. İnsanlar bir grubu beğendikleri için, ya da ona mensup olmayı prestij getirici birşey saydıkları için o grubun norm ve ölçülerini benimser, kendi hareketlerini onlara uydurmağa çalışırlar. Özenilen gruplara örnek olarak aile ve siyasal partinin rollerine değinelim: Campbell, Gurin ve Miller'in yapmış oldukları bir araştırma, ana-babaları aynı siyasal parti tercihi yapan çocukların yetişkinlik çağında, üçte iki bir olasılıkla aynı partiyi tercih etmekte olduklarını göstermektedir. (19) Prof. Hyman da *Political Socialization* adlı eserinde siyasal partilerin özenilen grup rolünü aydınlatan araştırma verilerinden bahsetmektedir. (20) Bunlara göre insanlar herhangi yeni bir toplumsal sorun karşısında tutumlarını tesbit etmeğe çalışırlarken, mensubu veya sempaticanı oldukları siyasal partinin ve özellikle bu partinin önderlik grubunun o sorun karşısındaki tutumlarını gözönünde bulundururlar.

(17) Edwin P. Hollander, *op. cit.*, s. 21.

(18) Edwin P. Hollander, *op. cit.*, s. 21.

(19) Angus Campbell, Gerald Gurin and Warren E. Miller, **The Voter Decides**, Harper and Row, 1954, s. 99.

(20) Herbert H. Hyman, **Political Socialization**, Free Press, 1959, s. 35.

Bireylerin gittikçe artan sayıda gruplara üye olduğu modern toplumda, bu grupların amaçları ve normları arasındaki muhtemel çelişmeler de dikkate alınacak olursa, *özenilen grup* kavramının önemi daha iyi kavranabilir.

Sosyal Psikolojinin Sorduğu Bazı Sorular :

Sosyal psikolojinin uğraşı konusunu daha somut bir şekilde belirtmek için, bu disiplini sorduğu ve cevaplamağa çalıştığı sorulara bazı örnekler verelim :

- Bazı uyarılar insan tavırlarında değişmelere yol açtığı halde, başka bazı uyarıların böyle değişmeler doğurmamasının şartları nelerdir?
- Grup dayanışmasını sağlayan etkenler nelerdir? Bu etkenlerle grup verimliliği arasında ne gibi bir ilişki vardır?
- Bazı üyelerin mensup oldukları gruptan bağımsız davranmağa eğilimli olmalarının şartları nelerdir?
- Bireyin aynı zamanda mensup olduğu birden çok grubun değerleri arasındaki çatışmaların sonuçları neler olabilir?
- Bazı örgütlerin yeniliklere uyabilmesinin, başka bazı örgütlerin ise bu uyumu göstermemesinin nedenleri nelerdir?

İnsanların toplumsal davranışlarındaki düzenliliklerin kaynaklarını anlamak üzere sosyal psikoloji alanında bu ve benzeri konularda birçok araştırmalar yapılmış ve yapılmaktadır.

II

SOSYAL PSİKOLOJİNİN İNSANIN TOPLUMSAL DAVRANIŞLARIYLA İLGİLİ OLARAK VARDIĞI BAZI GENELLEMELER

Yazımızın bu kesiminde sosyal psikolojinin insanın toplumsal davranışları'nı tanımak ve açıklamak yolunda ulaştığı bulgulara örnekler vermek istiyoruz. Bu bulgular geçerlik ve güvenilirliği denenmiş genellemelerdir. Ancak yazımızın başında da belirttiğimiz üzere insan davranışları hem zaman içinde, hem de yer itibarıyla değişmelere maruz olduğu için, burada anacağımız genellemelerin, geniş ölçüde sosyal psikolojinin başlıca gelişmesini elde ettiği Amerikan toplumuna özgü bulgular olduğunu gözönünde tutmamız yerinde olacaktır. Yazımızın bu kesiminin amacı, sosyal psikolojinin insan'ı tanımamıza nasıl hizmet ettiğini somut örneklerle göstermeğe çalışmaktır.

Söz konusu örnek genellemeleri A— Öğrenme, B— Gerginlik hali, C— Grup içi ilişkiler ve D— Haberleşme konularından alacağız.

A — Öğrenme :

1 — İnsan davranışları daha çok öğrenme yoluyla edinilirler; yani içgüdülerin insan davranışlarına etkisi daha azdır. Aynı cins hayvanların belli durumlardaki davranışları, tepkileri her zaman aynı olduğu halde, insanlarınki değişmeler gösterir. Çünkü insan davranışları zekâ ile öğrenmenin bir ürünüdür ve amaçlı (dolayısıyla bilinçli) davranışlardır.

İnsan yalnız öğrenebilir bir yaratık olmakla kalmaz; o aynı zamanda öğrenmek, tecrübeler repertuarını genişletmek zorunda olan bir yaratıktır. (21)

2 — aa) İnsan, içinde bulunduğu toplumsal çevredeki yetişkin insan davranışlarını *yalnız* başka insanlarla (: 1) kendi üzerinde otoritesi olan kimseler; örneğin ana, baba, büyük kardeş, öğretmen, âmir, vs. ve 2) kendi durumunda olan kimseler, örneğin arkadaş, yaşıt, meslekdaş, vs, ile) temas ederek, onların uyarıları sonunda öğrenir. (22) Psikologlarca incelenen terkedilmiş ve bu yüzden fizik ve mantal gelişmesi geri kalmış çocuklarla ilgili birçok örnek bu genellemeyi doğrulamaktadır. Bunlardan biri Anna'nın durumudur. Gayrimeşru bir çocuk olarak dünyaya gelen Anna, utanç yüzünden saklı tutulmuş, tamamiyle tek başına bırakılmış, ancak ölmemesine yetecek kadar ilgi görmüştür. Bulduğu zaman Anna'nın konuşamadığı, yürüyemediği, zekâ belirtisi olacak hiçbirşey yapamadığı görülmüştür. Sanki kör ve sağır gibi görme ve duyma duyularından yoksun görünmüştür. Bulduktan dörtbuçuk yıl sonra öldüğü zaman Anna ancak iki-ikibuçuk yaşındaki bir çocuğun seviyesine ulaşabilmiştir: yürüyebilmiş, birkaç temizlik alışkanlığı edinebilmiş, birkaç kelime ve cümle öğrenerek konuşmağa girişebilmiş ve bebekle oynuyabilmiştir. (23)

Anna'nın örneği göstermektedir ki, insanların doğuştan edindiğini sandığımız davranışların pek çoğu, yetiştirme ve başkalarının örnekleri olmadan ortaya çıkmamaktadır. İnsan dimağının tabii unsurları saydığımız zihni özelliklerin pek çoğu, başkalarıyla

(21) Bernard Berelson and Gary A. Steiner, **Human Behavior : An Inventory of Scientific Findings**, New York : Harcourt, Brace and World, 1964, s. 39.

(22) Bernard Berelson and Gary A. Steiner, **op. cit.**, s. 65.

(23) Kingsley Davis, **Human Society**, MacMillan, 1949, ss. 204-205; nakleden Berelson and Steiner, **op. cit.**, s. 65.

birarada bulunma ve konuşma olmadan ortaya çıkmamaktadır. (24)

bb) Yine Anna ve benzer durumdaki çocukların örnekleri göstermektedir ki, anneden ve güven verici bir aile ortamından uzun süre yoksun kalma, (özellikle 2-3 yaşlarına kadarki ilk-çocukluk döneminde) insanlarda ciddi zekâ ve duygu gelişmesi gecikmelerine yol açar. Böyle bir çocukluk geçirmiş olan kimselerin başkalarıyla ilişkilerinde intibaksız oldukları, onların sevgi ve ilgilerini uzun süre koruyamadıkları, konuşmaya geç başladıkları, ve bundan dolayı zekâ gelişmelerinin güçleştiği, hatta fizik gelişmelerinin zarar gördüğü görülmektedir. (25)

cc) Ana-babaların çocukların genellikle kendi yetiştikleri biçimde yetiştirdikleri görülmektedir. Bunun bilinçli bir şekilde farkında olmasalar bile. (26)

dd) Ana-babaların ahlâki öğretileri arasında veya bu öğretileriyle hareketleri (ya da çocuğun algıladığı hareketleri) arasında tutarsızlık bulunduğu ölçüde, çocukta bilinç ve «vicdan»ın gelişimi güçleşir ve gecikir. (27)

B — Gerginlik Hali :

Bireyin herhangi bir amacını gerçekleştirilmesi bir dış etken tarafından engellendiği, ya da güçleştirildiğinde, birey bu engeli aşmağa, ortadan kaldırmağa, ya da başka bir yolla ona hakim olmağa çalışır. Fakat engele hakim olunup aşılamadığı ve/veya amacın birey için taşıdığı önem arttığı zaman ortaya çıkan ruh haline gerginlik durumu (= frustration) denilmektedir. (28)

Yapılan araştırmalar, bireylerin amaçlarını gerçekleştirmelerini engelliyen ve kendilerinin müdahale edemediği dış etkenler karşısında kaldıklarında, çevrelerindeki masum, fakat zayıf kimsele-re ve özellikle azınlık gruplara ve yabancılara karşı mütecaviz kesildiklerini göstermiştir. Amerikalı psikologlardan Miller ve Bugelski

(24) Kingsley Davis, *op. cit.*, ss. 207-208.

(25) Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 66. Yazarlar John Bowlby, **Maternal Care and Mental Health**, World Health Organization Monograph Series, N. 2, 1952, ss. 82-83 e atıfta bulunmaktadır.

(26) Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 72; yazarlar Jesophine R. Hilgard, «Sibling Rivalry and Social Heredity», **Psychiatry**, 14, 1951, ss. 375-385'e atıf yapmaktadırlar.

(28) Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 267.

öğrenciler üzerinde yaptıkları bir denemede, haftalık sinema eğlencelerinden mahrum bırakılan öğrencilerin Japonlara ve Meksikalılara karşı tavırlar göstermeğe başladıklarını söylüyorlar. (29)

Bunun gibi Carl I. Hovland ve Robert R. Sears yaptıkları bir tarihi incelemede, ekonomik göstergelerin ve özellikle pamuk fiyatlarının düştüğü yıllarda linç edilerek öldürülen zenci sayısının da arttığını göstermektedirler. (30)

C — Grup - İçi İlişkiler :

1 — Küçük gruplar üzerinde yapılmış araştırmalar, aşağıdaki durumlarda grupların tavırlar, eylemler, değer ve davranış ölçüleri bakımından gittikçe tek-biçim olmak eğilimi taşıdıklarını göstermiştir :

a. Grubun üyeleri bakımından taşıdığı çekicilik arttıkça, grubun amaçları veya başka özellikleri üyeleri bakımından daha önemli hale geldikçe, ve üyelerin grup içinde kalma arzularının şiddeti arttıkça;

b. Özellikle geniş bir ideolojinin birleştirdiği gruplarda görüldüğü üzere, grup içinde davranışların tek-biçim olması yönünde ne kadar çok baskı varsa;

c. Eldeki sorun grup bakımından ne kadar önem taşıyorsa (ya da üyelerin algılamasına göre ne kadar çok önem taşıyorsa);

d. Grup toplumsal bileşimi, ya da üyelerin kişisel statüleri bakımından ne kadar mütecanis ise;

e. Grubun içinde veya dışında, üyeler arası kişisel etkileşme ne kadar sık olursa; ilh. (31)

2. Herhangi bir toplum veya grupta ön-yargılara ve farklı işlemlere maruz kalan azınlık grup üyeleri (örneğin zenciler, yahudiler) çok defa kişilik bozulmaları gösterirler: kendine karşı güvensizlik, kendinden nefret etme (örneğin araştırmalar zencilerin en çok nefret ettikleri renklerin siyah ve beyaz renkler olduğu-

(29) Neal E. Miller and Richard Bugelski, «Minor Studies of Aggression: II. The Influence of Frustrations Imposed by the In-Group on Attitudes Expressed Toward Out-Groups,» **Journal of Psychology**, 25, 1948, ss. 437-42. Nakleden Berelson and Steiner, **op. cit.**

(30) Carl I. Hovland and Robert R. Sears, «Minor Studies of Aggression: IV. Correlations of Lynchings with Economic Indices,» **Journal of Psychology**, 9, 1940, ss. 301-310. nakleden Berelson and Steiner, **op. cit.**

(31) Berelson and Steiner, **op. cit.**, s. 338.

nu göstermektedir), sömürülmeye ve ezilmeye karşı tevekkül, aile bozuklukları, sapık davranışlar, akıl hastalıkları, ilh. (32)

Öte yandan önyargılara maruz kalan azınlık grup üyeleri toplumca mahrumiyete mahkûm edilmekte, bu mahrumiyet ve fakirlik ise onların daha çok önyargılara maruz kalmalarına yol açmaktadır. Örneğin Broom ve Selznick, «tenbel zenci» önyargısının, zencilerin mahkûm edildikleri mahrumiyet ve fakirliğin bir kısır döngü halinde kendi kendisini tekrarlaması dolayısıyla nasıl devam ettiğini göstermektedir. (33)

- a) Ön - yargıların mahrumiyete mahkûm ettiği zenci ailesinin çocuğu, ailesinin düşük geliri dolayısıyla erken yaşta çalışmak zorunda kalmaktadır;
- b) Erken yaşta çalışma, okulu terketmeğe ve dolayısıyla iyi iş imkânlarından yoksun kalmağa yol açıyor;
- c) İyi iş imkânlarının yokluğu zenciyi düşük gelire mahkûm ediyor;
- d) Düşük gelir, çocuğunun erken yaşta çalışmağa atılmasını gerektiriyor;

ve kısır döngü böylece devam edip gidiyor.

D — Kitle Haberleşmesi :

Bilindiği gibi kitle haberleşmesi, bilgi, duygu ve hünerlerin, söz, yazı, resim, şekil veya grafik gibi semboller kullanılarak iletilmesi işine veya sürecine denilir. (34) İnsanların haberleşme davranışlarıyla ilgili olarak varılmış bulunan genellemeler iki grupta toplanabilir: a) Haberleşme aracının ve haberlerin seçimiyle ilgili genellemeler, b) Davranışların haberleşme araçlarından nasıl etkilendiğini anlatan genellemeler.

a) Haberleşme aracının ve haberlerin seçimiyle ilgili genellemeler: İnsanlar daha çok sahip oldukları ön - eğilimleri (:pre-

(32) Berelson and Steiner, *op. cit.*, s.251. Yazarlar Marian Radge and Helen Trager, «Children's Perceptions of the Social Roles of Negroes and Whites,» *Journal of Psychology*, 29, 1950, ss. 3-33'e atıfta bulunmaktadır.

(33) Broom and Selznick, *Sociology : A Text with Adaptive Readings*, Harper and Row, 1957, s. 487 nakledenler: Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 523.

(34) Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 527.

disposition) doğruluyan veya bunlara yakın olan haberleri duymak ve görmek eğilimindedirler. Böyle haberleri duymaları olasılığı, ön - eğilimlerine karşıt olan veya bu bakımdan nötr olan haberleri edinmeleri olasılığından daha çoktur. Bu ön - eğilimler kendileri için ne kadar önemliyse, haber aracını bu şekilde seçmeleri olasılığı da o ölçüde yüksektir. (35) Bu gerçek yüz - yüze haberleşmeler bakımından da geçerlidir: insanlar tartışma konusu olan sorunları kendilerinden farklı düşünen kimselerden çok, kendi görüşlerine yakın olan kimselerle konuşmak eğilimini gösterirler. (36)

Haberleşme araçlarının böyle bir seçimden geçirilmesi çoğunlukla bilinçli bir işlemdir; ancak bilinçsiz de olabilir. Bilinçli veya bilinçsiz, «genellikle insanlar duymak istedikleri şeyi dinler, inandıkları şeyleri destekliyen yazıları okurlar.» (37) İnsanlar merak dürtüsüyle, tesadüfen, ön - eğilimleri yeteri kadar güçlü olmadığı için veya karşıt haberlerin ve onları yayan haber aracının yüksek ulaşma gücü dolayısıyla ön - eğilimlerine uygun olmıyan haberleri de okur veya duyarlarsa da, ön - eğilimlere uygunluk, haberlerin ve haber aracının seçiminde en önemli tek tayin edici etkenidir. (38)

Haber aracının seçimiyle ilgili bir başka genelleme de, insanların ilgilendikleri bir konuyu en ayrıntılı ve en doğru bir şekilde sunan haber aracını izlemek eğilimini gösterdikleridir. Genellikle bu araç yazılı haber aracıdır: gazete, dergi, kitap, gibi. (39)

b) Haberleşmenin insan davranışları üzerindeki etkileri:

Haberleşme en yüksek olasılıkla mevcut tutumları kuvvetlendirmekte, ikinci olarak gizli eğilimleri harekete getirmekte, en az bir

(35) Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 529.

(36) Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 529.

(37) John W. Riley, Jr., and Matilda White Riley, «Mass Communication and Social System,» Robert K. Merton at. al. (derl.), **Sociology Today, Problems and Prospects**, Basic Books, 1959, s. 544 nakleden Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 531.

(38) Douglas Waples, «The Relation of Subject Interests to Actual Reading,» **Library Quarterly**, 2, 1932, ss. 42-70; nakleden, Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 531. Melvin L. deFleur ant Otto N. Larsen, **The Flow of Information: An Experiment in Mass Communication**, Harper and Row, 1958.

(39) Berelson and Steiner, *op. cit.*, s. 533.

olasılıkla da mevcut tutumları veya gizli eğilimleri değiştirmekte, ya da onlara karşı çıkmaktadır. (40)

Haberler ve haberleşme araçları bilinçli olarak ön - eğilimlere uygunluklarına göre seçildiğinden, başvuru alan değişik haber araçları (birden çok gazete, dergi veya radyo gibi) herhangi bir konudaki bilgileri tamamlayıcı olmak değil, fakat mevcut eğilimleri pekiştirmek yönünde etkili olmaktadır (41)

Haberleşme araçlarının iletmiş olduğu olgularla ilgili bilgiler zamanla unutulmakta, oysa yorumlar gibi değerlendirici yayınların etkisi zamanla artmaktadır. (42)

Sonuç :

Buraya kadar söylediklerimizden anlaşılacağı üzere sosyal psikolojinin iki ayrı yanı var : temel bilim yanı ve uygulamalı bilim yanı.

Temel bilim özelliği, toplum-bilimler içinde bireyin toplumsal davranışlarının tümünü inceliyen tek disiplin olmasından ileri gelmektedir. Metot olarak da sosyal psikoloji gittikçe daha çok deneye ve öbür gelişmiş bilimsel ölçme tekniklerine başvurmakta, vargılarının geçerlik ve güvenilirliğini ince sınavlar sonunda sağlamaktadır.

Uygulamalı bilim yanıyla sosyal psikoloji toplumsal sorunları çözüme değil, onların çözümlenmesini kolaylaştıracak bir analiz ve teşhis yapmağa, strateji kurmağa ve yol göstermeğe çalışır. Tabii bunu öbür toplumbilimlerle birlikte yapar. Bu görevini yerine getirebilmesi de yine temel araştırmalar yapmasına ve veriler toplamamasına bağlıdır. Uygulamalı bilim yanıyla ilgili olarak belirtilmesi yerinde olan başka bir husus da ilgi konularının sürekli olarak değişmesidir. Çünkü toplumdaki ekonomik sorunlar, ön - yargı biçimleri, ırk çatışmaları, uluslararası sorunlar, hem konu, hem de nitelik bakımından sürekli olarak değişmektedirler.

(40) Joseph T. Klapper, **The Effects of Mass Communication**, Free Press, 1960, ss. 49-50; nakleden Berelson and Steiner, **op. cit.**, s. 541.

(41) Shirley A. Star and Helen MacGill Hughes, «Report On An Educational Campaign: The Cincinnati Plan for the United Nations,» **American Journal of Sociology**, 55, 1950, s. 397; nakleden Berelson and Steiner, **op. cit.**, s. 530.

(42) Berelson and Steiner, **op. cit.**, s. 543.